

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ МАРІЇ ГРІНЧЕНКО ДЛЯ ДІТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ КАЗКИ Г.К. АНДЕРСЕНА „СОЛОВЕЙКО”)

М. І. Думанська

Висвітлено теоретичне і практичне значення перекладацької творчості Марії Грінченко. Показано оригінальність перекладних текстів письменниці, доведено їхню потенційну здатність до сучасного видавничого втілення.

Одне з цільних місць у масиві художньої літератури для дітей на українському ринку посідають перекладні тексти. Більшість наших видавництв (не згадуємо тут про „Видавництво Старого Лева”, „А-БА-Бу-ГА-ЛА-МА-ГУ” та інші „приємні” винятки) звертаються переважно до перевіреної часом, добре відомої не одному поколінню класики дитячої літератури¹. До неї належать і твори відомого данського казкаря Г. К. Андерсена, які – як окремими його книгами, так і у збірках текстів найталановитіших казкарів світу – останніми роками друкувалися у видавництвах „Фоліо”, „Махаон-Україна”, „Веселка”, „МОСТ-Торнадо” та ін.

В Україні книжки письменника були відомі ще за його життя: спочатку читачі знайомилися з ним через німецькі, французькі і російські переклади. Суто українська андерсеніана бере свій початок 1868 року, коли відомий поет і літературний критик Іван Білик (Рудченко) переклав казку „Гречка”. Вже з 1872 року виходять у світ високопрофесійні переклади Михайла Старицького, а далі Г. К. Андерсен звертається до читачів українською завдяки Ганні Барвінок, Данилові Мордовцю, Павлу Грабовському, Агатангелові Кримському, Олені Пчілці, Іванові Верхратському, Юрію Шкрумеляку, Максимові Рильському та ін. (див. [1]).

На жаль, у радянську добу – із загальновідомих причин – таке перекладацьке розмаїття припинилося і україномовні переклади казок Г. К. Андерсена виходили лише у виконанні Оксани Іваненко, ставши ледь не канонізованими. Правда, сьогоденні ситуація нічим не ліпша: сучасні видавці не особливо переймаються пошуком нових талановитих перекладачів і у більшості випадків видають або тексти Оксани Іваненко (без змін або – просто цинічно перекручуючи і спотворюючи їх до невпізнання), або низькопробні переклади з російських книг (часто „українізовані” за допомогою комп’ютерних програм-перекладачів), авторів яких, напевно, просто від сорому не вказують у книгах.

Маловідомий той факт, що Андерсеніві твори перекладала і літераторка, громадська діячка, редакторка та видавець, публіцистка Марія Грінченко (дівооче прізвище – Гладиліна, найвідоміший і найчастіше використовуваний псевдонім – Марія Загірня). Наголосимо, що перекладацька творчість письменниці потребує детального висвітлення і сучасного аналізу, бо найчастіше Марію Грінченко згадують лише як дружину відомого літератора, етнографа, перекладача, вчителя і культурного діяча Бориса Грінченка: саме в літературі, присвяченій його подвижницькій діяльності, і натрапляємо на більшість принагідних згадок про Марію Грінченко; дослідники чомусь оминають її багатогранну діяльність і переважно беруть до уваги лише результати її спільної з чоловіком праці. На сьогодні перекладацька робота літераторки висвітлена лише у книзі Лариси Неживої, присвяченій розглядові літературно-мистецьких і наукових пошуків Марії Грінченко [2].

У цьому матеріалі зупинимося лише на особливостях перекладу однієї популярної казки „Соловейко”, порівнявши у процесі аналізу переклад Марії Грінченко (у подальшому (МГ), зроблений на початку ХХ століття (книга перекладених нею казок Г. К. Андерсена вийшла друком 1906 року) [3]; сучасний текст, типовий, як вже було

¹ Ця проблема потребує окремого аналізу, тому у межах цієї статті не зупинятимемося на її розгляді.

зазначено раніше, для сучасних україномовних версій казок Г. К. Андерсена (надрукований 2003 року; із зрозумілих причин анонімний) [4] (далі (ТОРНАДО); і „заексплуатований”, класичний, так би мовити, переклад Оксани Іваненко (далі (ОІ) [5].

Передцім зауважимо, що у процесі аналізу зважатимемо тільки на текстотворчі аспекти і не братимемо до уваги факторів, які є даниною певній епосі чи відображають історію розвитку мови. Наприклад, у (ОІ) пропущені або перероблені ті місця у тексті, де звучать релігійні мотиви чи навіть просто звучать вигуки типу „О Господи!” (рибалка, наприклад, замість того, щоб сказати у зачудуванні красою природи „Боже, як добре!”, говорить „О! Як гарно!”); а у (МГ) трапляються лексеми, граматичні форми слів, конструкції і т. ін., які відповідають тогочасним правописним нормам і традиціям (наприклад: *садівничий, що-хвилини, сей, єсть, черево, умірати, кофе, ледві-ледві, сціляючий; стояло в книзі, любо було читати, соловейка посаджено на подушці, їм оповіщено, всі круг його – китайці*).

У літературній казці – до цього жанру і належить „Соловейко” – „за допомогою оригінальних образів, чарівно-фантастичних та алегоричних сюжетів, органічного поєднання елементів дійсності з вигадкою ... вирішуються проблеми виховного, пізнавального та естетичного характеру” [6, с. 39]. Завдання особи, яка перекладає її іншою мовою, – передати (а не просто скалькувати) усіма засобами мови-переймача той комунікативно-пізнавально-повчально-естетичний потенціал, який заклав у тексті автор, не порушивши його самобутнього образного світу і відповідно вплинувши на особливого читача – дитину. До того ж не можна забувати про функціональну домінанту твору — слід знайти такі відповідники транслятемам, які б мали максимально тотожне за комунікативним ефектом як поняттєво-змістове, так і денотативне й конотативне „навантаження”. У цьому й полягає адекватність будь-якого перекладу.

Дія казки „Соловейко” розгортається у Китаї, в часи правління одного із всемогутніх і мудрих імператорів. Відповідно реалії, змальовані у тексті, екзотичні для маленького європейського читача. Читаємо у (ТОРНАДО): „*Народ послухав [соловейкового співу] і був таким задоволеним, якби написся чаю досхоchu*” (с. 161). Проте навряд чи дитина, коли знайомиться з казками Г. К. Андерсена, вже знає про китайські традиції, звичаї і звички. Марія Грінченко виходить із ситуації просто: „*Народ послухав і був з того дуже радий, так ніби він до схоchu написся чаю, – це ж зовсім таки по китайському*” (с. 11). У той же час вона не баналізує, не спрощує надмірно і не європеїзує у процесі перекладання китайських реалій, сприяючи пізнавальності тексту: імператор у неї так і „залишається” *імператором*, а не „стає”, наприклад, *царем*, як у інших варіантах тексту. До речі, наближені до правителя люди у неї є *царедворцями* (у (ТОРНАДО) – *придворні*): це слово влучніше за значенням і цікавіше за способом творення – воно, на нашу думку, сприяє „непомітному” засвоєнню законів рідної мови і виховує у дітей мовну чутливість.

Одне із завдань художньої літератури для дітей – „розвивати насамперед емоційну, чуттєву сферу особистості дитини, естетику її світосприйняття” [6, с.37]. Емоційність, оцінність і відповідно певну авторову (у нашому випадку перекладачеву) „причетність” до викладу, „перейнятність” подіями у (МГ) забезпечує, зокрема, часте вживання пестливих (із зменшувальними суфіксами) слів:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„ – Боже! Як же не знати <i>солов'я!</i> ” (с. 154)	„ – Господи! Та як же не знати <i>соловейка?</i> ” (с. 4)
„...на душі так радісно, ніби <i>мама</i> цілує мене!...” (с. 154)	„...і так радісно мені стане, ніби <i>мамуся</i> цілує мене...” (с. 5)
„...на кухні відшукали одну бідну <i>дитину</i> ” (с. 154)	„...в пекарні знайшли одну вбогу <i>дівчинку</i> ” (с. 4)

Це надає зображуваному певного довірливого і пестливого характеру.

Цікаво, що Марія Грінченко часто послуговується експресивнішими (порівняно із (ТОРНАДО) лексико-фразеологічними відповідниками, що сприяє естетиці мовлення, інтенсивності вираження. Такий прийом робить зображення картин, подій і людських почуттів образним, небуденним, дуже живим і опоетизованим, що так важливо для казки, на якій виховуються діти:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„І знову <i>пролунав</i> його чарівний, солодкий <i>голос</i> ” (с. 157)	„І знову <i>задзвенів</i> його чудовий, солодкий <i>спів</i> ” (с. 7)
„ <i>вигадлива річ</i> ” (с. 158)	„ <i>дуже мудра штучка</i> ” (с. 8)
„ <i>музика припинилась</i> ” (с. 162)	„ <i>пісня увірвалася</i> ” (с. 12)
„ <i>Імператор скочив</i> з ліжка” (с. 162)	„ <i>Імператор схопився</i> з ліжка” (с. 12)
„ <i>Місяць світив</i> у відкрите вікно” (с. 163)	„... <i>дивився ясний місяць</i> ” (с. 13)
„ <i>імператорський одяг</i> ” (с. 167)	„ <i>імператорська одежа</i> ” (с. 16)
„ <i>Боже, як добре!</i> ” – <i>вигукнув він</i> , потім знову <i>повертався до своєї роботи</i> , забував про соловейка...” (с. 151)	„ <i>Господи, як же гарно!</i> ” – <i>вихоплювалося в його слово</i> ; але потім <i>бідолаха знову кидався до роботи</i> і забував про соловейка” (с. 2)
„...кораблі пропливали <i>під навислими над водою деревами</i> ” (с.151)	„Кораблі пропливали <i>під верховіттями</i> , що похилилися над морем” (с. 1)

Як бачимо, перекладачка має талант до індивідуалізації ознак, і цим викликає у читача певне ставлення до зображуваного.

Багато понять у (МГ), як видно із порівняння з іншими перекладами, не передано дослівно, що свідчить про творче ставлення письменниці до роботи і бажання не тільки точно перекласти зміст, а й відтворити певний колорит, тональність тексту, наприклад: „дано йому [соловейкові] *окрему світличку*” (с.8); натомість у (ТОРНАДО) (та й у інших перекладах) маємо ніби точніший вислів, проте вже без емоційного стилістичного значення: „...посадили його у *особливій клітці*...” (с. 157). Іншими словами, варіант перекладу Марії Грінченко містить не тільки предметно-понятійну, а й емоційно-експресивну інформацію.

Це добре видно і на такому прикладі (найстарший царедворець відповідає імператорові на наказ знайти соловейка):

(ТОРНАДО)	(МГ)
„...солов'я, мабуть, <i>вигадали автори</i> , що <i>пишуть книжки</i> ” (с. 153)	„...соловейка, мовляв, <i>вигадали писаки</i> , що <i>книжки пишуть</i> ” (с. 4)

Цілком нейтральне слово *автори* навіть не порівняти з тим, що використовує Марія Грінченко: її лексема з розмовно-іронічною і навіть трохи зневажливою конотацією дуже влучно передає і авторову манеру та його ставлення до героя, і те, як царедворець оцінює ситуацію, і – основне – вчить маленьких читачів (слухачів) тонкості сприйняття.

Перекладацьку манеру письменниці добре ілюструє і вживання контекстуальних синонімів, що урізноманітнюють і збагачують текст:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„У саду росли <i>чудові</i> квіти...” (с. 150)	„У саду росли <i>дивно гарні</i> квіти...”(с. 1)
„...лежав імператор на своєму <i>чудовому</i> ліжку” (с. 163)	„...лежав імператор на своєму <i>пишиному</i> ліжкові” (с. 13)
„А за садом <i>простирався чудовий</i> ліс...” (с. 151)	„З саду можна було перейти просто в <i>густий</i> ліс...” (с. 1)

Досить часто Марія Грінченко, на нашу думку, передає зміст не тільки образніше, а й уживає влучніші (враховуючи читацьке призначення твору і дбаючи про якість його мовного вираження) відповідники порівняно з іншими перекладачами. В (ОІ) до

імператора на допомогу кличуть *придворного медика* (це слово „гірше” вписується у цю словосполучку за значенням і не дуже вдале для сприйняття потенційної аудиторії); у (МГ) – *придворного лікаря*. В (ОІ) слуги називають солов'я *дуже невдячною тварюкою* (що не зовсім відповідає спокійній Андерсенівій манері викладу і „виклинюється” із загальної настроєвої канви), у (МГ) – *невдячною твариною*. Наведемо ще кілька прикладів:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„ – О! Це ж він! Який у нього міцний голос!” (с. 154)	„О! Ось він! Та й сила ж яка!” (с. 5)
„– Соловейко! – радісно заводала (!) дівчинка. – Наш добрий імператор бажає послухати тебе!” (с. 155)	„– Соловєчку! – гукнула дівчинка. – Наш ласкавий імператор хоче послухати твого співу” (с. 6)
„...імператор <i>поблажливо</i> кивнув головою (даючи соловейкові знак, щоб той співав. – М. Д.) (с. 157)	„...імператор <i>ласкаво</i> кивнув їй [пташці] головою” (с. 7)
„...імператору принесли <i>посилку</i> з написом: „Соловей” (с. 158)	„...імператорові привезено <i>пакунок</i> з написом: „Соловейко” (с. 8)

Від якості мовностилістичного оформлення твору, адресованого дитині, залежить дуже багато. „Вимога високої культури тексту впливає з особливого завдання дитячої книги – допомагати юному читачеві опанувати навичку читання, розвивати його мовну компетенцію, формувати культуру мовлення” [6, с. 131]. Деяким сучасним перекладачам варто повчитися майстерності зрозуміло, чітко, легко і виразно передавати свої думки – не говорячи вже про уникання грубих помилок, наприклад, вживання русизмів, – у своїх попередників:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„У всьому світі не знайшлося би палацу, <i>розкішніше імператорського</i> ” (с. 150)	„На всьому світі не було палацу, <i>кращого за імператорів...</i> ” (с. 1)
„...до самих красивих квітів були прив'язані срібні дзвіночки: їх дзвін повинен був привертати увагу <i>перехожих до цих квітів</i> ” (с. 150)	„...до найкращих [квітів] поприв'язувано було срібні дзвоники; <i>вони дзвеніли, щоб кожна людина помічала квіти</i> ” (с. 1)
„Він повинен бути тут сьогодні ж увечері, я оголошую йому своє <i>височайше благовоління!</i> ” (с. 153)	„Він мусить бути тут сьогодні ж увечері! Я <i>дарую його своєю ... ласкою!</i> ” (с. 4)
„...ніхто не хотів скуштувати <i>палок</i> ” (с. 153).	„...нікому не хотілося скуштувати <i>київ</i> ” (с. 4)
„Однак <i>дуету не відбулося...</i> ” (с. 159)	„Але з <i>тим не пощастило...</i> ” (с. 9)
„І так штучному солов'ю довелося співати <i>ту ж саму пісню...</i> ” (с. 160)	„...і робленому соловейкові довелося ... співати <i>знову тієї ж</i> ” (с. 10)
„Але птах мовчав, нікому було його <i>завести</i> , а без заводу він співати не міг...” (с. 164)	„Але пташка мовчала, бо не було кому <i>накрутити</i> її, а без цього вона ж не могла співти” (с. 14)
„Блідий, <i>охолонувший</i> лежав імператор на своєму чудовому ліжку” (с. 163)	„Блідий, <i>холодний</i> лежав імператор на своєму пишному ліжку” (с. 13)

У перекладі Марії Грінченко навіть хлопчики на вулиці співають по-солов'їному і „природніше” (стосовно мови пташиної і мови української), і мелодійніше – „Ці-ці-ці! Тьох-тьох-тьох!”, – ніж у (ТОРНАДО): „Ци-ци-ци! Клюк-клюк-клюк!”. Це тільки підтверджує те, наскільки важливо і у таких „дрібницях”, як звуконаслідувальні слова, дбати про ефонічно-ритмічні якості художньої мови.

Сучасним перекладачам не завадило б взяти до уваги ті приклади з аналізованого тексту, які ще раз засвідчують багатство української мови (наприклад, слова *катеринка* (шарманка), *кий* (палиця), *роблений* (штучний), *корогва* (прапор) та ін.) –

адже постійна „експлуатація” одного відповідника робить різні переклади сірими і майже однаковими.

Майстерно використовує багатства рідної мови Марія Грінченко і на синтаксичному рівні. Правда, переважно її речення довгі, „розлогі”, проте, на нашу думку, це не шкодить чіткості та ясності викладу, не перевантажує текст і сприймається легко: „*Приїхавши додому, мандрівці оповідали про все, що бачили; учені описували столицю, палац і сад китайського імператора, але не забували згадати й про соловейка і навіть над усе хвалили його; поети склали чудові пісні на честь крилатому співцеві, що жив у лісі край синього моря*” (с. 2).

Містка і часто досить складна форма впливає на зміст, сприяючи його розвиткові, а не гальмуючи його – завдяки своїй чіткості, динамічності, ритмічності і плавності:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„І соловей заспівав, та так дивно, що у імператора сльози виступили на очах. Вони покотилися по щоках, а соловей заливався все більш дзвінкою й пристрасною піснею, яка так і хапала за серце” (с. 157)	„І соловейко заспівав так гарно, що імператорові сльози набігли на очі і покотилися по щоках. Тоді соловейко заспівав ще голосніше, ще краще, од його співу аж серце щеміло” (с. 7)
„...то я накажу бити усіх придворних палицями по животах після того, як вони повечеряють!” (с. 153)	„...то я звелю, щоб після вечері всіх царедворців бито киями по черевах” (с. 4)
„—Яка принадність, – закричали усі придворні. Штучного солов'я привіз посланець японського імператора, і цю людину одразу затвердили у званні „надзвичайного імператорського постачальника солов'їв” (с. 159)	„—Чудова річ! – сказали всі, і посланцеві японського імператора, що привіз соловейка, зараз же дано звання „надзвичайного імператорського приставника соловейків” (с. 9)

Аналізований переклад яскраво демонструє концептуальні підходи Марії Грінченко до перекладацької роботи: вона вбачає в ньому не дублювання тексту, а відшукування „засобів-трансляторів” — лексико-фразеологічних, морфологічних, синтаксичних, — які б викликали в реципієнта ті самі асоціації, які „закладені” в оригіналі, володіли б еквівалентними емоційними, стилістичними характеристиками.

Надмірна ж „експлуатація” калькування, особливо на рівні синтаксису, як засвідчують переклади, з якими порівнюються тексти Марії Грінченко, — призводить до появи „штучних” фраз, не притаманних для мови-переймача синтаксичних конструкцій; внаслідок цього втрачається ”звучання” блискучого авторового стилю, атмосфера дружньої бесіди:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„—Мої пісні краще слухати у зеленому лісі! – сказав соловей, але, дізнавшись, що імператор запросив його у палац, охоче погодився відправитись туди” (с. 150)	„—Співу мого краще слухати в зеленому лісі, – сказав соловейко. – Але я залюбки полину з вами в палац, якщо імператор цього хоче” (с. 6)
„При дворі йшли приготування до свята” (с. 156).	„У палаці була велика метушня, бо лагодилися до бенкету” (с. 6)
„Всі придворні були присутні...” (с. 156)	„Усі царедворці зійшлися туди...” (с. 7).
„Навіть слуги і служниці зрозуміли, що дістали велике задоволення, а це багато значить, і відомо, що цим особам догодити важче за все” (с. 157)	„Навіть лакеї та покоївки сказали, що їм сподобався соловейко, а це вже великого важить, бо відомо, що цим людям найважче догодити” (с. 8)

Речення із першої колонки більше нагадують звіти чи хроніки, аніж уривки з твору датського короля казок.

Загалом оповідь Марії Грінченко настільки плинна, легка, природна, ясна і глибока, що просто приналежить своєю „казковістю”, розмаїтістю та багатством:

(ТОРНАДО)	(МГ)
„...моя пісня порадує тебе і примусить замислитись” (с. 167)	„моя пісня і розважатиме тебе, і навіватиме нові думки” (с. 16)
„А за садом простирився чудовий ліс з високими деревами і глибокими ставками” (с. 151)	„З саду можна було перейти просто в густий ліс; там по пушах були глибокі озера, а простягся той ліс аж до синього моря” (с. 1)
„Покликали годинникаря, який після тривалих розмов і оглядин якось направив пташинку...” (с. 162)	„Покликали того майстра, що лагодить годинники, і він довго морочився, поки сяк так полагодив пташку...” (с. 12)
„Слуги вибігали поговорити про новини, а служниці проводили час за склянкою чаю” (с. 163)	„Лакеї бігали сюди й туди, переказуючи один одному новини, а покоївки залюбки собі бавилися, п’ючи кофе та базікаючи” (с. 13)

До речі, такого ефекту „казковості” та близькості між читачем та автором часто досягнуто за рахунок зворотного (а не прямого, як у багатьох інших перекладачів) порядку слів у реченнях. Інверсія дає багато стилістичних можливостей, і Марія Грінченко як талановита перекладачка і одночасно письменниця вправно нею послуговується.

Аналіз одного лише твору доводить, що перекладацький досвід Марії Грінченко заслуговує як на теоретичне осмислення, так і на практичне опанування. Завдяки природному відчуттю мови, класичній освіті і багатому досвідові письменниці майстерно і влучно використовує мовні ресурси всіх рівнів. Перекладаючи Г.К. Андерсена, вона як видавець одночасно адаптує твір, чітко орієнтуючись на його читацьку аудиторію (у той же час без надмірного спрощення, чим вдало підкреслює „безрозмірність” Андерсенових творів) та функціональне призначення майбутнього видання, у якому його буде вміщено.

Усе це дає нам підстави стверджувати, що після приведення у відповідність до чинних правописних норм андерсенівські переклади Марії Грінченко цілком могли б слугувати за оригінал для сучасного видавничого втілення, адже є цікавішими й якіснішими в літературному сенсі, ніж більшість перекладів видатного данця – як сучасних (що видно із проаналізованого), так і давніх (зібрання 10 казок Г.К. Андерсена („Веселка”, 1999) у перекладі Михайла Старицького є радше хорошою пам’яткою історії мови, ніж виданням для сучасної дитини).

Після відповідного текстологічного, редакційно- та художньо-технічного опрацювання перекладні тексти письменниці можна було б видати дешевими книжечками-метеликами, ошатними збірниками казок або цікавим для науковців-гуманітаріїв виданням із серйозними коментарями, додатками, покажчиками, яке б ілюструвало непросту історію української андерсеніани.

SUMMARY

We have elucidated the theoretical and practical importance of Maria Hrinchenko's translator's creation. We have shown the originality of the writer's translated texts and proved their potential capability for modern publishing realization.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузик Д. М. Данський король казок в Україні. З історії перекладів творів письменника // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2005. – №4. – С. 51–52.
2. Нежива Л. Марія Загірня: Літературний портрет. – Луганськ: Знання, 2003. – 170 с.
3. Андерсен Г. К. Казки / Поперекл. М. Загірня. – К., 1906. – 245 с.
4. Перро Ш., Андерсен Г. К., Вільямс М. Улюблені казки. – Харків: МОСТ-Торнадо, 2003. – 319 с.
5. Андерсен Г.-К. Казки. – Харків: Фоліо, 2005. – 319 с.
6. Огар Е. І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.— Львів: Аз-Арт, 2002. – 158 с.

Надійшла до редакції 2 березня 2007 р.